

TRUMPA KENIGSBERGO / KARALIAUČIAUS KAPINIŲ ISTORIJS APŽVALGA

Anatolij Bachtin

Vyriausiasis Valstybinio Kaliningrado srities archyvo archyvistas

Viduramžių Kenigsberge, kaip ir visuose to laikotarpio miestuose, prie kiekvienos bažnyčios veikė nedidelės kapinės. Diduomenės ir nusipelnčius parapijos narius laidojo bažnyčiose, paprastus žmones – šventoriaus teritorijoje. Paprastai tokios kapinės būdavo greitai užlaidojamos, todėl dažnai tekdavo laidoti keliais sluoksniais. Tokia situacija blogino miestų sanitarinę būklę. Plėsti bažnyčioms priklausančią teritoriją nebuvo galimybės, nes viduramžių miestai išsiskiria tankiu gatvių tinklu ir užstatymu. Todėl žemė kapinėms būdavo skiriama kitose vietose, daugiausia tai būdavo sklypai už senamiesčio ribų, už viduramžių gynybinio žiedo sienų. Jau XVII a. atsirado kapinės užmiestyje. Bažnytinės bendruomenės išsigydavo naujų žemės sklypų, o bažnyčia – naujas kapines. Tačiau miestas plėtėsi ir kūrėsi už viduramžių gynybinių įtvirtinimų ribos. Vėliau, kai XVII a. tolokai nuo senamiesčio buvo pastatyti gynybiniai pylimai, miestas įgijo laisvą teritoriją. 1623 m. pastatyta Senoji Rosgarteno (*Altrosgarten*) bažnyčia, kaip ir kitos to laikotarpio bažnyčios, gavo nemenkus bažnytinius plotus. Tad nors ir XVII a. didžioji dauguma kapinių, kaip įprasta, buvo prie bažnyčių, jau XVIII a. buvo įkurtos naujos kapinės miesto teritorijoje palei pylimų įtvirtinimus. Šiaurinėje miesto dalyje įkuriamos žydų kapinės.

Naujos didelės Altštato (*Altstadt*) bažnyčios ir Kneiphofo (*Kneiphof*) katedros kapinės pašventinamos 1808 m. prie Brandenburgo vartų. Čia, pietinėje kapinių pusėje, buvo pastatyta daug šeimyninių kriptų. Kad kapinėse būtų galima vesti būtinas apeigas, būdavo statomos nedidelės koplyčios. Tačiau jau XVIII a. viduryje kapinės iškeliamos už miesto teritorijos ribų. Paprastai jos kurdavosi tiesiai už miesto pylimo, o kai kurias steigdavo tuomet jau apnykusiame miesto gynybiniame griovyje. Taip Naujojo Rosgarteno (*Neuroßgarten*) bažnytinė bendruomenė išsipirko naujoms kapinėms dykvietę už griovio, ir teritorija buvo aptverta nedidele medine tvora. Šiaurinėje kapinių dalyje buvo pastatyta nedidelė koplyčia.

Žvelgiant toliau pietvakarių kryptimi, buvo išikūrusios nedidelės Šteindamo (*Steindamm*) kapinės. 1815 m. gynybinis griovys galutinai sunyko, ir Naujojo Rosgarteno kapinės galėjo išsiplėsti buvusio gynybinio griovio link ir išsitiesė nuo vidurinio bastiono šiaurėje išilgai kurtinos iki pačių Šteindamo vartų pietuose, abipus tekančio upelio.

Pastatytas nedidelis medinis tiltelis sujungė abi kapinių puses. Senoji ir naujoji kapinių dalys buvo aptvertos akmenine tvora ir apsodintos medžiais. (Vėliau, apie 1830 metus, o galbūt ir anksčiau, norint išplėsti kapines, upelis buvo nukreiptas kita vaga (aplink kapines) į buvusį griovį pietvakarinėje bastiono dalyje). 1815 m. išorinėje pusėje tarp šiaurės rytinio ir centrinio bastionų vietoje griovio įkuriamos naujos Tragheimo (*Tragheim*) kapinės. Liobenichto (*Löbenicht*) bažnyčios parapija įsigijo žemės kapinėms steigti už Karališkųjų vartų, ten pat atsirado ir Katalikų bažnyčios Probšteino (*Probsteikirche*), Zakheimo (*Sackheim*) ir Prancūzų bažnyčių kapinės.

1842 m. statant antrąjį gynybinių įtvirtinimų pylimą, dalis kapinių buvo panaikinta, dalis liko miesto ribose, ir XIX a. pabaigoje jose buvo uždrausta laidoti. Laikui bėgant beveik visos miesto kapinės, kurios buvo išikūrusios tarp pylimų įtvirtinimų, buvo sunaikintos ir iš dalies užstatytos. Prie bažnyčių išliko labai maži sklypai, kuriuose buvo išsaugota labai nedaug žymiems asmenims skirtų antkapinių paminklų. Išimtinis galėtume laikyti išlikusias senąsias Šteindamo ir Naujojo

Rosgarteno kapines prie observatorijos bei žydų kapines, kurias iš miesto išsipirko žydų bendruomenė.

XX a. pradžioje bažnytinės parapijos pradėjo įsigyti žemių už antrosios pylimų įtvirtinimų linijos. Pagrindinės kapinės buvo įkurtos į rytus nuo miesto palei kelią į Neuhauseną (dab. *Gurjevsk*), Karaliaus alėjos (buv. *Königsallee*, dab. J. Gagarino gatvė) apylinkėse, kuriose veikė šios kapinės: Senojo Rosgarteno 1 ir 2, Katalikų, Vokiečių reformatų bažnyčios, Žydų, Zakheimo 1 ir 2, nedidelės Laisvųjų liuteronų bendruomenės, Garnizono ir Karių kapinės. Vėliau čia įsikūrė dar Vokiečių reformatų antrosios, Garnizono antrosios ir Liobenichto (*Löbenicht*) ligoninės kapinės.

Toks pat kapinių masyvas driekėsi į vakarus nuo miesto palei senąjį kelią į Piluvą (dab. *Baltijsk*) (*Alte Pillauer* gatvė – dab. D. Donskojaus gatvė) – Altštato 1 ir 2, Tragheimo pirmosios ir antrosios, Naujojo Rosgarteno pirmosios ir antrosios, Kneiphof Katedros ir Šteindamo, vėliau buvo įkurtos Altštato trečiosios ir Karalienės Luizės bažnyčios kapinės. 1901 m. buvo pastatyta Luizės bažnyčia. 1906 m. parapija įsigijo sklypą kapinėms Leo gatvės (buv. *Leostrasse*) ir Hamerveg (buv. *Hammerweg*) gatvių kampe šalia geležinkelio linijos (dab. Jabloniovaja aleja). Šios kapinės yra įdomios savo antkapiniais paminklais, vienas kurių dar buvo išlikęs ir po Antrojo pasaulinio karo. Po kurio laiko už pietinės kapinių sienos nusipirko nedidelį sklypą ir savo kapines įrengė Švento Adalberto katalikų bažnyčios parapija.

XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje Luizės bažnyčios kapinėse jau nebebuvo laisvos laidojimo vietos, ir parapija nusipirko naują žemės sklypą adresu Hamerveg gatvė 80 (dab. Taikos prospektas, miesto kapinės).

Senosios Haberbergo bažnyčios parapija pirmąsias kapines už miesto ribų įkūrė pietvakariniame pakraštyje Nasser Garteno rajone, prie Berlyno gatvės (buv. *Berliner Straße*, dab. A. Suvorovo gatvė). Vėliau iškilus būtinybei palei tą patį kelią, tačiau piečiau buvo atidarytos dar dvi kapinės: Haberbergo bažnyčios ir Katalikų Šventos šeimos bažnyčios.

1913 m. Kranco alėjoje (buv. *Cranzer Allee*, dab. A. Nevskio gatvė) šiauriau miesto buvo įkurtos didelės miesto kapinės, kurių centre pastatytas krematoriumas. Kapinės buvo įrengiamos tiesiant takelius, sodinant medžius. Prie įėjimų į kapines buvo statomos nedidelės koplyčios ir nedideli pastatai aptarnaujančiam personalui. Kapinės kūrėsi užmiestyje, tačiau miestui sparčiai plečiantis jos tapo miesto dalimi.

Ilgą laiką išlikusios netoli observatorijos buvusios senosios Šteindamo ir Naujojo Rosgarteno parapijų kapinės 1928 m. buvo sunaikintos (išskyrus nedidelę Naujojo Rosgarteno kapinių dalį, kurioje buvo palaidoti žymūs Kenigsbergo profesorai ir mokslininkai) ir jų vietoje įkurtas *Tautos sodas* (*Volksgarten*). Kapinės buvo naikinamos ir anksčiau, ir tai daryta gana atsainiai, ką liudija 2006 m. vykusių archeologinių tyrimų buvusioje Turgaus aikštėje duomenys. Išaiškėjo, kad naujoji Kenigsbergo miesto rotušė buvo pastatyta ant senųjų Naujojo Rosgarteno kapinių. Kasinėjimų metu prie Rotušės sienos buvo rasti dar pakenčiamos būklės masiniai palaidojimai pusiau apgautuose karstuose. Greta, senojo griovio vietoje, buvo identifikuotos ir 1812 m. prancūzų kareivių kapinės.

XX a. 3-iojo dešimtmečio viduryje iškilo naujos žydų kapinės šiaurės vakariniame miesto pakraštyje. Kapinėse buvo pastatyta architekto Roberto Libentalio (*Robert Liebenthal*) suprojektuota šiuolaikinė sinagoga su bendruomenei skirtomis patalpomis. Kapinės mieste kūrėsi nuolatos, esant būtinybei miesto pakraščiuose atsirasdavo naujos tiek senųjų bažnyčių, tiek naujai pastatytųjų maldos namų kapinės. Šiose kapinėse buvo laidojama iki 1945 m. Tuo metu Kenigsberge veikė 55 senos ir naujos kapinės.

Kenigsbergo šturmo metu 1945 m. balandžio mėnesį dalis kapinių buvo apgadinta, ypač nukentėjo vakarinė teritorija palei *Alte Pillauer* gatvę. Išlikusias kapines pagal poreikius naudojo likę vietiniai gyventojai. Vienose iš kapinių koplyčių baptistų bendruomenė vesdavo bažnytines apeigas. 1946–1947 m. žiemą dėl ligų ir iš bado mirė dalis Kengsberge likusių vokiečių, kurie buvo laidojami laisvuose miesto teritorijos sklypuose. 1946 m. pradėjusi veikti civilinė administracija siekė sudaryti bent pakenčiamas gyvenimo sąlygas vokiečiams ir atvykstantiems persikėlėjams. Administracijai tai nelabai sekėsi įgyvendinti, o apie vokiečių kapines miesto teritorijoje nebuvo nė kalbos. Mirę vokiečiai ir *rusai* buvo laidojami stichiškai, atsirado ir naujos neteisėtos kapinės, todėl netrukus buvo priimtas nutarimas įkurti naujas sovietiniams persikėlėjams skirtas kapines. Vienos iš pirmųjų tokios paskirties kapinių buvo atidarytos Kamos gatvėje tarsi Šventos Šeimynos bažnyčios vokiečių katalikų kapinių tąsa.

6-ajame dešimtmetyje buvo įkurti du miesto parkai. Centrinis parkas įsikūrė buvusio Luizės miško (*Luisenwald*), šalia Luizės bažnyčios, vietoje ir užėmė trečiųjų Altštato kapinių teritoriją, kurioje buvo nugriauti visi antkapiniai paminklai. Antras parkas įrengtas Naujųjų Haberbergo kapinių Ponarte (*Ponart*) (dab. miesto rajonas *Baltijskij*) vietoje. Ten taip pat buvo nugriauti visi antkapiai ir kapinių vietoje pastatyti atrakcionai, šokių aikštelės, kavinė (viena ar dvi) bei parko administracijos pastatas. Žmonės šį parką praminė *Gyvųjų ir mirusiųjų parku*. Tuo pat metu vadinamosios *Profesorių kapinės* buvusio *Tautos sodo* teritorijoje, kuriose buvo palaidoti išymūs Kenigsbergo profesoriai ir mokslininkai, tarp jų fizikas Franzas Neumannas (*Franz Neumann* 1798–1895), Bertholdas Kleistas (*Berthold Klust* 1848–1925), botanikas Johannas Xaveras Robertas Caspary (*Johann Xaver Robert Caspary* 1818–1887) ir astronomas *Friedrichas Wilhelmas Besselis* (*Friedrich Wilhelm Bessel* 1784–1846), buvo įtrauktos į valstybinį kultūros paminklų registrą. Objektas buvo paspartizuotas ir perduotas miesto Komunalinio ūkio skyriaus balansui. Rekomenduota kapines kapitaliai sutvarkyti ir nuolat jas prižiūrėti. Tačiau niekas nebuvo atlikta, išskyrus tik paminklo F. W. Besseliui atvejį, kai jo palaidojimo vietoje buvo pastatyta granitinė lenta su įrašu. Dėmesio sulaukė ir Immanuelio Kanto (*Immanuel Kant* 1724–1804) kapas bei paminklas teologui Friedrichui Julijui Leopoldui Ruppui (*Friedrich Julius Leopold Rupp* 1809–1884) šalia Katedros. Ant paminklo Julijui Rupui 8-ajame dešimtmetyje buvo pritvirtintas bronzinis bareljefas, kuriame pavaizduotas portretas, kaip paaiškėjo vėliau, neturintis nieko bendra su Rupu. Tik 10-ajame dešimtmetyje pagal surastą fotografiją buvo atkurtas bareljefo originalas.

Likusios vokiečių kapinės buvo apleistos, neprižiūrimos ir nuolat naikinamos. Dalis antkapinių paminklų buvo panaudoti antrą kartą, jie statyti ant sovietinių persikėlėlių kapų naujose kapinėse. Ypač vokiečių kapinės buvo plėšiamos ir niekinamos 7-ajame dešimtmetyje. Valdžios struktūros neužkirto kelio tokiam vandalizmui, o sunykus kapinėms, jų liekanos būdavo galutinai nušluojamos nuo žemės, o teritorija užstatoma. Taip buvo sunaikintos ir vienos seniausių Kenigsbergo kapinių prie Brandenburgo vartų – senosios Kneiphofo ir senosios Altštato kapinės, kuriose buvo palaidoti garsūs Kenigsbergo profesoriai, tarp jų ir Liudvikas Rėza. Kapinių vietoje buvo pastatytas vaikų darželis.

Negalima teigti, kad visi miesto valdžios veiksmai prieštaravo veikiantiems įstatymams, remiantis kuriais apleistos ir neveikiančios kapinės buvo naikinamos po 30 metų. Tuo pačiu metu galutinai buvo sunaikintos ir senosios žydų kapinės, buvusios senamiestyje. Teritorija iš dalies buvo užstatyta, tačiau kai 2000 metais norėta užstatyti likusią buvusių kapinių dalį, Kaliningrado miesto žydų bendruomenė užprotestavo, ir statybų projektavimo darbai buvo sustabdyti.

Naujosios žydų kapinės su didžiuliais bendruomenės namais ir sinagoga šiaurės vakarų miesto pakraštyje (sugriauta, išskyrus patalpas prie vartų, 1945 m. miesto šturmo metu) netrukus po karo nustojo veikti ir 7-ajame dešimtmetyje buvo perduotos kolektyvinių sodų bendrijai, išlikusiose patalpose prie įėjimo įsikūrė veterinarijos tarnyba (dab. Leitenanto Katino gatvė). 7-ojo dešimtmečio pradžioje kaliningradiečiams įkurtos naujos kapinės kaip Naujųjų Karalienės Luizės bažnyčios kapinių tąsa. Netrukus vokiečių kapinių išlikusi dalis buvo įtraukta į miesto kapines ir kaip atskiros kapinės nustojo egzistuoti.

Didžiosios miesto kapinės su krematoriumu A. Nevskio gatvėje (buv. *Cranzer Allee*) buvo naudojamos iki 1948 m., tačiau pasibaigus vokiečių gyventojų deportacijai – nustojo funkcionuoti. Krematoriumas buvo nugriautas, o buvusių kapinių dešinėje dalyje pastatyta psichiatrinė ligoninė. Kairiojoje pusėje dar ir 9-ajame dešimtmetyje buvo išlikusių vokiškų antkapinių paminklų. 2000 m. dešiniau kapinių buvo Šv. Adalberto katalikų bažnyčia, o buvusio krematoriumo vietoje – atkurtos vokiečių kapinės. Visiškai sunaikintų Senujų Karalienės Luizės bažnyčios kapinių vietoje 10-ajame dešimtmetyje buvo pastatyta evangelikų liuteronų bažnyčia.

Kapinių plotas miesto rytinėje dalyje už Karališkųjų vartų ilgą laiką nebuvo naudojamas, antkapiai buvo naikinami, teritorija apaugo medžiais ir krūmynais. Kaliningrado žydų bendruomenė buvusių žydų kapinių vietoje 2000 m. įkūrė nedideles atminimo kapines, tai buvo siena su įmūrytais joje išlikusiais antkapiniais paminklais. Menamoje žytaus rabino Izraelio Salanterio (1810–1883), tapusio etinės judaizmo krypties pradininku, palaidojimo vietoje buvo atidengta marmurinė atminimo lenta.

Po 2005 m. buvo parengti šio rajono kapinių teritorijų užstatymo projektai ir 2010 m. buvo pradėti statyti pirmieji gyvenamieji namai. Nedidelės atskirų parapijų kapinės išnyko iki 9-ojo dešimtmečio pradžios, tarp jų ir išilgai Maskvos prospekto už Zakheimo vartų buvusios Liobenichto ligoninės ir Naujosios karių kapinės. Nustojo egzistuoti ir kapinės pietinėje miesto dalyje, kur buvo įsikūrusios Ponarto bažnyčios parapijos kapinės. Po 2000 m. jos visos buvo užstatytos gamybiniais pastatais arba gyvenamaisiais namais.

Nuo 2005 m. pramoniniais ir prekybiniais pastatais buvo užstatyta ir miesto vakarinė dalis, į kurią pateko ir buvusios Altštato pirmosios, Tragheimo pirmosios ir Naujojo Rosgarteno kapinės.

Nuo 10-ojo dešimtmečio pradžios miesto visuomenė nuolat kelia klausimą dėl draudimo užstatyti senąsias kapines. Ši tema jau daugelį metų yra aktualizuojama tiek spaudoje, tiek ir televizijos laidose. Tačiau sunku išsaugoti tai, ko jau keletą dešimtmečių nebėra.

Išlikę neužstatyti kapinių sklypai virto apleistais medžių ir krūmynų sąžalynais. Tačiau esti minčių ir siekių senąsias vokiečių kapines bent paženklinti. Prie Brandenburgo vartų 2008 m. ant senųjų Kneiphofio kapinių atraminės sienos buvo atidengta memorialinė lenta palaidotiems čia žymiesiems Albertinos profesoriams atminti: Christianui Jakobui Krausui (*Christian Jakob Kraus* 1753–1807) – filosofijos ir ekonomikos mokslų profesoriui, Davido Hiumo ir Immanuelio Kanto sekėjui; Liudvikui Rėzai (1776–1840) – teologui ir lietuvių folkloro rinkėjui, pirmajam Kristijono Donelaičio poemos „Metų laikai“ leidėjui; Karlui Friedrichui Burdachui (*Karl Friedrich Burdach* 1776–1847) – fiziologui, išgarsėjusiam galvos smegenų tyrimais, įkūrusiam pirmąjį Kenigsberge anatomijos institutą.

Reziumuojant reikia konstatuoti, kad praktiškai visos senosios Kenigsbergo / Karaliaučiaus kapinės Kaliningrade nebeegzistuoja fiziškai, o bandymai jas išsaugoti atsimušė į valdininkų, kuriems brangi žemės kaina miesto teritorijoje buvo svarbiau už moralinius principus, abejingumą.

Iš rusų kalbos vertė Silva Pocyté